

MITÄ HOIVA MAKSAA SITÄ TARVITSEVILLE JA HEIDÄN LÄHEISILLEN? HOIVAKUSTANNUKSET TALOUDELLISEN LUKUTAIDON NÄKÖKULMASTA

Minna Zechner: YTT, apulaisprofessori, Helsingin yliopisto

Tiina Sihito: YTT, dosentti, akatemiaturkija, Itä-Suomen yliopisto

Anni Hagelin: FM, sosiaalityön opiskelija, Lapin yliopisto

minna.zechner@helsinki.fi; tiina.sihito@uef.fi; ahagelin@ulapland.fi

Janus vol. 33 (1) 2025, 81–99

Tiivistelmä

Tutkimuksessa analysoidaan hoivan tarpeesta aiheutuvia kustannuksia iäkkäille (yli 65-vuotiaalle) hoivaa tarvitseville henkilöille sekä heidän läheisilleen. Aineisto koostuu teema- ja elämäkertahaastatteluista, sekä kyselystä. Hyödynämme taloudellisen lukutaidon teoreettista viitekehystä. Taloudelliseen lukutaitoon kuuluu taito ymmärtää omaa taloutta ja taloudellista käyttäytymistään, kyky etsiä, löytää, ymmärtää ja tulkita keskeistä taloudellista tietoa sekä taito tehdä omaan talouteen liittyviä asianmukaisia päätöksiä ja ymmärtää niiden seurauksia. Hoivasta aiheutuu aineistomme perusteella säännöllisiä kustannuksia. Tulkinnat näistä kustannuksista vaihtelivat, palveluista ja lääkkeitä aiheutuvien kustannusten lisäksi hoivan tarpeet aikaansaavat esimerkiksi kasvaneita vesi- tai vaatekustannuksia. Taloudellinen lukutaito heikkenee iän myötä ja etenkin muistisairaudet heikentävät taloudellista lukutaitoa ja lisäävät ikääntyneiden riskiä joutua taloudellisesti hyväksikäytetyksi.

JOHDANTO

Väestön ikääntymisen myötä vanhuuteen liittyvät sosiaaliturvamenot ovat kasvaneet Suomessa merkittävästi, kaksinkertaistuen vuoden 2007 tasosta 2020-luvulle tultaessa. Näiden menojen kasvusta käynnistynyt yhteiskunnallinen keskustelu on keskittynyt ennen kaikkea iäkkäiden tarvitsemien hoivapalveluiden julkisiin kustannuksiin. Näin siittäkin huolimatta, että kotihoidon ja asumispalveluiden kaltaiset hoivapalvelut sekä omaishoidon tuki muodostavat vain pienen osan julkisista vanhuusmenoista, joista valtaosa (84 %) liittyy toimeentuloon, lähinnä eläkkeisiin (THL 2023).

Keskittyminen julkisiin kustannuksiin on jättänyt varjoonsa myös hoivan tarpeeseen vastaamisesta aiheutuvien kustannusten arkisemman puolen; ikääntyneille itselleen sekä heidän läheisilleen aiheutuvat kustannukset. Vaikka Suomessa virallisesti vastuu hoivasta on julkinen ja tarjolla on erilaisia, pääosin verovaroin rahoitettuja hoivapalveluita, ne eivät ole käyttäjilleen maksuttomia, vaan niistä maksetaan asiakasmaksuja. Vuonna 2020 ikääntyneiden palveluiden asiakasmaksut kattoivat noin 20 prosenttia kotihoidon sekä noin 17 prosenttia laitospalveluiden ja ympärivuorokautista hoivaa tarjoavien asumispalveluiden rahoituksesta (THL 2023). Taloudellisen yhteistyön ja kehityksen järjestö OECD:n (2024) mukaan suomalaiset kotihoidon asiakkaat, joiden

 Janus

 VERTAISARVIOITU
KOLLEGIAALT GRANSKAD
PEER-REVIEWED
www.tsv.fi/tunnus

hoivan tarve on vähäinen (6½ tuntia viikossa) maksavat itse palvelun välittöminä kustannuksia kuusi prosenttia käytettävissä olevista mediaanituloistaan. Ympäri vuorokautisen palveluasumisen piirissä olevat, runsaasti hoivaa tarvitsevat iäkkäät puolestaan maksavat palvelusta 67 prosenttia käytettävissä olevista mediaanituloistaan.

Hoivapalveluista, kuten kotihoidosta ja palveluasumisesta, muodostuu kuitenkin vain osa hoivan taloudellisista kustannuksista. Kustannuksia voi syntyä lisäksi esimerkiksi terveyspalveluista, lääkkeistä, apuvälineistä tai esteettömyyttä parantavista kodin remonteista. Yksilöiden kohtaama hoivakustannusten kenttä on moninainen, mutta siitä tiedetään hyvin vähän. Kotimaista tutkimusta hoivakustannuksista hoivaa tarvitseville ja heidän läheisilleen on tehty vain muutama (esim. Ilmarinen ym. 2022; Forma ym. 2023). Myös kansainvälistä tutkimusta ikääntyneiden hoivakustannuksista on vähän (esim. Chappell ym. 2004; Cullinan ym. 2011; Moody ym. 2022). Omaishoitajille koituviin hoivakustannuksiin keskittynyt tutkimus (esim. Fast ym. 1999; Duncan ym. 2020; Mage ym. 2024) on kohdistunut etenkin omaishoivan vaihtoehtoiskustannuksiin, eli siihen, millaisia ansionmenetyksiä hoivaajalle läheisen hoivaamisesta aiheutuu (esim. Grosse ym. 2019; Hassink & Van den Berg 2011). Poikkeuksena tähän tutkimusperinteeseen on Yhdysvalloissa tehty tutkimus (AARP 2021), jossa on tarkasteltu omaishoitajille kohdistuvia, hoivaan liittyviä suoria taloudellisia kustannuksia. Havaittiin, että läheisiään hoivaavat käyttävät jopa neljänneksen tuloistaan hoivan tarvitsijan tarpeisiin vastaamiseen.

Erilaisten hoivakustannusten hallinnointi, seuranta ja kattaminen edellyttävät niistä vastaavalta taloudellista lukutaitoa, eli kykyä ymmärtää ja hallinnoida omaa taloutta ja taloudellista käyttäytymistään. Taloudelliseen lukutaitoon kuuluu kyky etsiä, tulkita ja ymmärtää keskeistä taloudellista tietoa sekä taito tehdä omaan talouteen liittyviä asianmukaisia päätöksiä ja ymmärtää niiden seurauksia. (Remund 2010; Kalmi ym. 2023.) Taloudelliselle lukutaidolle nimenomaan hoivan kontekstissa on yhä enemmän tarvetta, sillä suomalaisessa hoivapolitiikassa ja hoivan organisoinnissa on viime vuosikymmeninä painotettu yhä enemmän yksilön vastuuta. Samaan aikaan suoraan markkinoilta ostettavien hoivapalveluiden kysyntää on pyritty lisäämään ja se on kasvattanut yksilöiden ja perheiden vastuuta hoivakustannuksista. Lisäksi hoivapalveluita on pilkottu siten, että asiakkaalla voi olla eri palveluntuottaja avustamassa esimerkiksi peseytymisessä, kaupassakäynnissä, syömisessä ja siivouksessa, jolloin jokainen näistä palveluista saatetaan laskuttaa erikseen. (ks. Zechner ym. 2025.) Osana hoivapolitiikan muutosta myös hoivasta maksamisen tapoja on muutettu. Esimerkiksi kotitalousvähennyksiä ja palvelusetelitä on voitu käyttää hoivakustannusten kattamiseen 2000-luvun alkupuolelta saakka. (Karsio 2024.)

Tarkastelemme taloudellisen lukutaidon teoreettista viitekehystä hyödyntäen hoivakustannuksia ja niiden hallinnointia iäkkäiden (yli 65-vuotiaille) hoivaa tarvitsevien henkilöiden sekä heidän läheisten näkökulmasta. Tutkimuksemme aineisto koostuu haastatteluista, joihin osallistui 11 hoivaa tarvitsevaa ikääntyntä ja 24 iäkästä

läheistään hoivaavaa henkilöä. Analysoimme sitä, millä tavalla hoivakustannuksia hallinnoidaan ja pohdimme millaista taloudellista lukutaitoa hoivakustannukset edellyttävät.

Tutkimus tuottaa uutta tietoa yhdistämällä tähän saakka erilliset tutkimuksen alueet. Hoivatutkimuksessa hoivan tarpeeseen vastaamisesta aiheutuneita kustannuksia ei juuri ole tarkasteltu, vaikka omaisinaan hoivaaville talousasioiden hoitaminen on keskeinen osa hoivaa (Tilse ym. 2005; Hebdon ym. 2022). Taloudellisen lukutaidon tutkimuksissa on harvoin kiinnitetty huomiota vaikeasti ennakoitaviin kustannuksiin, kuten sairauksiin ja hoivan tarpeisiin (esim. MacLeod ym. 2017; Stewart ym. 2020; Yu ym. 2021). Hoivakustannusten tutkiminen taloudellisen lukutaidon näkökulmasta on tärkeää, sillä se mahdollistaa kriittisen näkökulman yksilön vastuuta korostavaan hoivapolitiikkaan ja ohjaa huomion taloudellisen lukutaidon kannalta muihinkin merkittäviin yhteiskunnallisiin rakenteisiin kuin perinteisiin taloudellisiin, kuten rahalaitoksiin. Tutkimus osoittaa, miten taloudellinen lukutaito on erityisen tarpeellinen hoivakustannusten kattamisessa. Tämä tapahtuu elämänkaarella aikana, jolloin tulot eivät ole korkeimmillaan ja taloudellinen lukutaito on ikäryhmässä melko heikolla tasolla.

HOIVAKUSTANNUKSET JA TALOUDELLINEN LUKUTAITO

Hoivan käsite on itsessään kiistelty ja tarkkoja määritelmiä pakeneva. Hoiva voidaan nähdä toisen ihmisen kokonaisvaltaisista tarpeista ja arjen sujuvuudesta huolehtimiseksi silloin, kun

hän ei siihen itse kykene (Zechner ym. 2022). Tässä artikkelissa viittaamme *hoivakustannuksilla* sairastumisen tai ikääntymisen myötä tulleesta toimintakyvyn alenemisesta syntyneisiin taloudellisiin lisäkustannuksiin, kun hoivaa tarvitseva henkilö on yli 65-vuotias. Hoivakustannuksia tutkiessamme keskitymme hoivan tarpeeseen vastaamisen aiheuttamiin suoriin taloudellisiin kustannuksiin. Tutkimus kohdentuu siis ikääntyneiden hoivaan, vaikka hoivan käsite voi kattaa lapsista ja elinympäristöstä huolehtimisen (esim. Tronto 1993). Jätämme tarkastelun ulkopuolelle myös erilaiset hoivan vaihtoehto- ja piilokustannukset, kuten omaishoitajien hoivaan käyttämän ajan ja sitä kautta syntyneet ansionmenetykset (ks. Oliva-Moreno 2019).

Hoivakustannukset ovat osa talouden hallintaa, johon tarvitaan taloudellista lukutaitoa. Taloudellisen lukutaidon tutkimus on keskittynyt erityisesti siihen, miten ihmiset suojautuvat taloudellisilta riskeiltä ja millainen osaamisen taso heillä on taloudellisten instrumenttien, kuten lainojen, luottokorttien, verotuksen, vakuutusten, korkojen, sijoittamisen tai tulevaisuuden taloudellisen suunnittelun suhteen (Goyal & Kumar 2021). Suuri osa taloudellisen lukutaidon tutkimuksesta on lähtöisin Yhdysvalloista (emt.), missä yksilöillä on runsaasti valtaa ja vastuuta suurissa taloudellisissa päätöksissä, kuten eläkeiän tulotason varmistamisessa tai hoivan kustannusten kattamisessa. Olen-naista taloudellisessa lukutaidossa on taloustietämyksen lisäksi taloustiedon hyödyntäminen käytännössä (Sherraden 2013). Sosiaalityön kontekstissa puhutaan taloudellisesta toimintakyvystä, joka on yksilön kykyä ymmärtää,

arvioida ja toimia parhaan taloudellisen etunsa mukaisesti (Johnson & Sherraden 2007). Kun kyse on hoivasta, saatetaan tehdä toisen henkilön talouden kannalta merkittäviä päätöksiä, esimerkiksi kun hoivaa tarvitsee oma vanhempi. Taloudellisen lukutaidon tarve voi tällöin olla erityisen suuri.

Taloudellisen toimintakyvyn ja taloudellisen lukutaidon käsitteitä käytetään toisinaan samassa merkityksessä (Goyal & Kumar 2021). Pitäydymme taloudellisen lukutaidon käsitteessä, sillä emme tarkastele sitä, millaisia lopputuloksia hoivan kannalta tutkimukseen osallistuneet saavuttivat. Ikääntyneiden taloudellista lukutaitoa tarkasteltaessa on keskitytty usein siihen, ymmärtääkö ikäkas ihminen erilaisia taloudellisia instrumentteja ja hallitseeko hän esimerkiksi lainoja, säästämistä ja sijoittamista (esim. Choi & Cude 2021). Vähemmän huomiota on kiinnitetty siihen, millaiset taloudelliset instrumentit tukisivat taloudellista lukutaitoa tai toimisivat siten, että taloudellista lukutaitoa tarvittaisiin mahdollisimman vähän tai todennäköisyys taloudellisten riskien toteutumiseksi olisi mahdollisimman pieni, riippumatta yksilön taloudellisesta lukutaidosta (ks. kuitenkin Despard & Chowa 2010; Sherraden 2013.).

Ikääntyviä tutkittaessa on yhdistetty terveyden ja taloudellisen lukutaito, jolloin tarkastellaan sekä talouteen että terveyteen liittyvää osaamista ja toimintaa samanaikaisesti. Terveyden lukutaitoon kuuluvat muun muassa tietämys terveydenhoitojärjestelmästä, hyvää terveyttä tukeva päätöksenteko (Yu ym. 2021) sekä teknologian käyttö esimerkiksi ajanvarauksiin, etävastaanottoihin tai terveystiedon

etsimiseen (Bavafa ym. 2019). Taloudellinen lukutaito heikkenee iän myötä (Choi & Cude 2021; Kalmi ym. 2023) ja etenkin muistisairaudet heikentävät taloudellista lukutaitoa sekä lisäävät ikääntyneiden riskiä joutua taloudellisesti hyväksikäytetyksi (Vidovićová 2021; Ariesen ym. 2024). Yhdysvalloissa on arvioitu, että jopa joka viides yli 65-vuotias on joutunut taloudellisen hyväksikäytön uhriksi, esimerkiksi siten, että palveluista on laskutettu liikaa (Choi & Cude 2021).

Hoivakustannusten näkökulmasta taloudellinen lukutaito on tietoa kustannuksista (mitä hoivapalvelut maksavat); toimintaa (kykyä seurata, arvioida ja verrata erilaisten palveluiden kustannuksia); sekä asenteita (tulkintoja siitä, mikä on kallista tai edullista) (ks. Vidovićová 2021). Ikääntyminen edellyttää taloudellista suunnittelua, sillä tulotaso usein alenee eläkkeelle jäädessä samalla kun ikääntymisen mukanaan tuoma oma tai läheisen hoivan tarve saattaa kasvattaa elämisen kustannuksia. Esimerkiksi iäkkäille naisille saattaa syntyä motivaatio kehittää omaa taloudellista lukutaitoa, mikäli puoliso on hoitanut raha-asioita ja puolison terveys, etenkin kognitiivinen, heikkenee (Hsu 2016). Taloudellinen suunnittelu on erityisen tärkeää naisille pidemmän elinajanodotteen ja matalamman tulotason vuoksi. Miehillä on kuitenkin usein naisia parempi taloudellinen lukutaito, ja korkeammin koulutetuilla on keskimäärin parempi taloudellinen lukutaito kuin matalan koulutuksen omaavilla. (Kalmi & Ruuskanen 2018; Kalmi ym. 2023.) Hyvä taloudellinen lukutaito johtaa yleensä itselle edullisiin päätöksiin esimerkiksi terveyden osalta, siinä missä heikko taloudellinen

lukutaito taas on yhteydessä heikkoon terveyteen, sairaalajaksojen yleisyyteen ja kuolleisuuteen (James ym. 2012; MacLeod ym. 2017; Stewart ym. 2020).

Heikko terveys taas voi aikaansaada hoivakustannuksia. Niiden arvioiminen ja tutkiminen on useasta syystä haastavaa. Erilaiset kustannukset eivät välttämättä ole keskenään suoraan vertailukelpoisia: esimerkiksi ympärivuorokautisen hoidon kustannuksiin saattaa kuulua asumisen ja hoivan lisäksi myös ruokakuluja, siinä missä kotihoidon kustannuksiin kuuluvat vain hoiva ja hoito. Kustannusten määrään vaikuttaa myös itse hoivan tarve eli se, miten usein ja paljon esimerkiksi erilaisia palveluita

set kolmeen pääluokkaan: 1) hoivan tarpeeseen vastaavat palvelut, kuten sosiaali- ja terveyspalvelut; 2) materiaalit ja välineet, kuten lääkkeet ja hygieniatarvikkeet sekä 3) osallistuminen, kuten liikkuminen ja palveluiden tilaaminen kotiin (ks. Taulukko 1).

Hoivakustannusten arvioiminen on vaikeaa myös siksi, että palveluiden asiakasmaksut vaihtelevat ja niiden ennakointi ja maksuperusteiden ymmärtäminen saattaa olla palveluiden käyttäjille haastavaa. Osa ikääntyneiden käyttämien sosiaali- ja terveyspalveluiden asiakasmaksuista on tulosisonnaisia, eli asiakasmaksu vaihtelee asiakkaan tulotason mukaan. Osa asiakasmaksuis-

Taulukko 1. Hoivakustannukset hoivan tarvitsijalle (Zechner ym. 2025).

Hoivan tarpeeseen vastaavat palvelut	Materiaalit ja välineet	Osallistuminen
avustajat	apuvälineet, avustava teknologia ja niiden ylläpito	liikkuminen
kuntoutus	erityisruoat	palveluiden tilaaminen kotiin
omaishoiva	hoiva- tai hoitotarvikkeet	tulkit ja avustajat
sosiaalipalvelut	hygieniatarvikkeet	
terveyspalvelut	kodin muutostyöt	
tukipalvelut	lääkkeet	

tarvitaan. Kokonaiskustannukset riippuvat siitä, mitä kustannuksiin ylipäänsä lasketaan mukaan. (ks. Forma ym. 2023.) Sen vuoksi on tärkeää pohtia, mitkä kustannukset arvioidaan hoivan tarpeen aiheuttamiksi, ja mitkä puolestaan tavalliseen arkielämään kuuluviksi, sekä missä näiden välinen raja menee. Zechner ja kumppanit (2025) ovat luokitelleet erilaiset hoivakustannuk-

ta on puolestaan tasasuuruksia, eli se on kaikille tulotasoon katsomatta sama. Julkisen terveydenhuollon asiakasmaksuille on vuosittainen maksukatto, jonka täytyttyä sen piiriin kuuluvat palvelut ovat kuluvan vuoden loppuun saakka pääasiassa maksuttomia. Vuonna 2015 yli 75-vuotiaista 34 prosenttia oli maksanut tulosisonnaisia ja yli 60 prosenttia tasasuuruksia asiakasmaksu-

ja. Asiakasmaksuja koskeva maksukatto täyttyi yhdellä kymmenestä. (Vaalavuo 2018, 80.) Sosiaalihuollon palveluille ei puolestaan ole määritelty maksukattoa. Osa palveluista, esimerkiksi apuvälinepalvelut, ovat käyttäjilleen maksuttomia.

Hoivan tarpeiden ilmeneminen on eräs niistä elämänkulun siirtymistä tai muutostilanteista, jossa rahan käyttö kotitaloudessa muuttuu. Suomessa vanhuuseläkeläisten tulo- ja varallisuustaso on varsin hyvä, eikä suurella osalla iäkkäistä ole esimerkiksi lainoja maksettavana (Ahonen 2023). Hoivan järjestämisessä ja rahoittamisessa hyvätuloisilla on muita enemmän liikkumavaraa, ja arkea voidaan helpottaa esimerkiksi yksityisiä hoiva-, terveys- tai siivouspalveluita ostamalla. Hyvätuloiset ostavat muita useammin yksityisiä palveluita ja hyödyntävät verotuksen kotitalousvähennystä (Mathew Puthempambil 2019). Kaikilla iäkkäillä ei kuitenkaan ole mahdollisuuksia yksityisten palveluiden ostamiseen, sillä jo jokapäiväisen elämän aiheuttamien kustannusten kanssa selviäminen voi olla haastavaa. Osalla iäkkäistä on myös velkaa sekä vaikeuksia velan takaisinmaksussa. (Ahonen 2023; Zechner ym. 2025.) Iäkkäille sosiaali- ja terveystalouden korkeat palvelumaksut ovat yleisin syy siihen, ettei arkeen saada tarpeeksi apua. Eniten vailla riittävää apua ollaan pienituloisissa kotitalouksissa. (Hannikainen 2018.) Riski hoivaköyhyyteen, eli riittämättömään hoivaan, on kohonnut juuri pienituloisilla (Kröger ym. 2019), jotka saattavat kustannussyistä jättää väliin tai lykätä terveydenhuollon käynnejä tai jättää reseptilääkkeitä hankkimatta (Aaltonen ym. 2015).

AINEISTOT JA ANALYYSI

Tutkimuksen aineisto koostuu puolistrukturoiduista teemahaastatteluista sekä elämäkerrallisista haastatteluista (Sihto & Zechner 2024). Teemahaastattelut on tehty vuosina 2022–2023 osana Strategisen tutkimuksen neuvoston rahoittamaa hanketta *Taloudellinen ja sosiaalinen kestävyys läpi ajan ja alueiden ikääntyvässä yhteiskunnassa* (Sustainable). Teemahaastatteluja tehtiin yhteensä 27. Haastatteluista yksi oli parihaastattelu, loput yksilöhaastatteluja. Haastateltavat tavoitettiin sosiaalisen median sekä erilaisten seniori-, eläkeläis-, omaishoitaja- ja potilasyhdistysten kautta. Osa haastatteluista tehtiin kasvokkain, osa puhelimitse tai videoyhteydellä. Haastateltavista seitsemän oli muuttanut Suomeen aikuisiällä ja heistä kahden kanssa oli haastatteluissa mukana tulkki. Ulkomaalaistaustaisten haastateltavien osuus kaikista haastateltavista oli siis verrattain suuri. Osin tämä selittyy käyttämillämme rekrytointikanavilla sekä näissä kanavissa toimivien portinvartijoiden aktiivisella toiminnalla saada nimenomaan ulkomaalaistaustaisia haastateltavia osallistumaan tutkimukseen.

Teemahaastatteluissa pyrittiin kartoittamaan haastateltavan tulotaso ja -historiaa sekä omaa tai läheisen hoivan tarvetta ja kuluja. Haastateltavilta kysyttiin arjen sekä hoivan aiheuttamista kuluista ja kulujen kattamisesta sekä niiden mahdollisesta jakamisesta. Vastaajat ovat saaneet haastattelun aikana kertoa tilanteistaan haluamallaan tavalla. Osa kertoi kuluihin ja tuloihin liittyvistä seikoista euromäärien avulla, toiset kuvasivat tilannettaan väljemmin ilman tarkkoja summia. Kahdeksan teema-

haastatteluun osallistunutta täytti myös tietoturvalisissä sensitiivisten aiheiden tutkimukseen soveltuvassa REDCap-järjestelmässä olleen sähköisen kyselylomakkeen, jossa vastaajia pyydettiin arvioimaan hoivakustannuksia ja niiden kattamista euromäärinä sekä avokysymysten avulla. Vastauksia käytettiin haastatteluiden tukena.

Osallistujien rekrytointi tutkimukseen oli paikoin haastavaa. Erityisesti hoivaa tarvitsevia sekä pienituloisia henkilöitä oli vaikea saada mukaan tutkimukseen. Tämä voi johtua esimerkiksi kuormittavasta elämäntilanteesta tai tutkimusaiheen herättämisestä ikävistä muistoista (Kainulainen & Honkatukia 2021). Lisäksi syynä voi olla se, että taloudesta ja rahankäytöstä puhuminen voidaan kokea epämiellyttäväksi tai kiusalliseksi (Shapiro 2007). Lisäksi hoivakustannusten kartoittaminen ja listaaminen on vaivalloista (ks. Forma ym. 2023). Toisaalta osa haastateltavista (esim. H22, H14¹) kertoi, että tutkimukseen osallistumiseen motivoi nimenomaan tutkimuksen aihe sekä haastateltavien halu tuoda esiin hoivaa tarvitsevien henkilöiden ja omaishoitajien taloudellisessa asemassa olevia puutteita.

Tutkimuksen osallistujien rekrytointivaikeuden vuoksi täydensimme alkuperäistä aineistoa Anne Korpelaisen väitöskirjatutkimustaan vuonna 2020 keräämällä elämäkerrallisella haastatteluaineistolla. Haastateltavat olivat erään kuntayhtymän gerontologisen sosiaalityön asiakkaita, pienituloisia ja monet myös velkaantuneita. Kuntayhtymä myönsi haastatteluiden tekemiseen tutkimusluvan vuonna 2020. Gerontolo-

gisen sosiaalityön työntekijät poimivat tutkimukseen mahdollisia haastateltavia, joiden yksi tulosy palveluihin oli taloudelliset haasteet. Haastateltavien luvalla työntekijät luovuttivat puhelinnumeron tutkijalle, joka sopi haastatteluista puhelimitse. Elämäkerrallisiin haastatteluihin osallistuvat olivat usein teemahaastatteluun osallistuneita haastavammassa taloudellisessa tilanteessa. Elämäkertahaastatteluissa keskityttiin seuraaviin teemoihin, haastateltavien saadessa päättää miten paljon he halusivat eri teemoista kertoa: elämäntilanne, elämänhistoria, päätyminen gerontologisen sosiaalityön asiakkuuteen sekä avun ja tuen tarpeet. Lisäksi kysyttiin erikseen aiemmasta ja nykyisestä taloustilanteesta, tuloista ja menoista sekä mahdollisista lainoista ja ulosotoista. Gerontologisen sosiaalityön asiakkaana he vaikuttivat olevan tottuneita kertomaan taloudellisista haasteistaan. Kymmenestä toimeentuloon ja taloudelliseen tilanteeseen keskittyvistä haastatteluista otimme analyysiin seitsemän, joissa käsitellään hoivakustannuksia.

Kaikki tutkimukseen osallistuneet haastateltavat saivat etukäteen tiedon tutkimuksen tarkoituksesta sekä haastattelun kulusta. Ennen jokaista haastattelua käytiin läpi myös tietosuojaseloste, tietoon perustuva suostumus sekä haastateltavan oikeus halutessaan myös vetäytyä tutkimuksesta tai kieltää itseään koskevan aineiston käyttö (ks. TENK 2019). Anonymisoituja aineistoja säilytetään yliopiston tarjoamissa tietoturvalisissä järjestelmissä. Emme haastatelleet tutkimusta varten henkilöitä, jotka sairastivat pitkälle edennyttä

	Teemahaastattelut (N=27)*	Elämäkerralliset haastattelut (N=7)	Yhteensä (N=34)
Sukupuoli			
Mies	4	3	7
Nainen	24	4	28
Rooli			
Hoivaaja	24		24
Hoivan tarvitsija	4	7	11
Ikä			
Alle 60-vuotiaat	3		3
60–64-vuotiaat	2		2
65–69-vuotiaat	6	3	9
70–74-vuotiaat	7	2	9
75–79-vuotiaat	2	2	4
80-vuotiaat ja vanhemmat	8		8

* Yksi oli parihaastattelu, joten haastateltavia on 28.

Taulukko 2. Perustiedot haastateltavista.

muistisairautta. Perustiedot haastateltavista löytyvät taulukosta 2.

Haastateltavien tai läheisten hoivan tarpeita voi kuvata seuraavasti: alle viikoittainen (2), viikoittainen (11) ja päivittäinen/ympärivuorokautinen (22). Hoivaa tarvitsevista 27 asui tai oli asunut ennen menehtymistään kotona, kuusi tuetun asumisen piirissä ja kaksi sairaalassa. Kuusi omaishoitajaa kertoi läheisestä, joka oli jo edesmennyt.

Haastatteluissa kysyttiin, mistä haastateltavien omaisuus ja tulot koostuvat. Jaottelimme tutkimukseen osallistuneet pienituloisiin sekä keski- ja suurituloisiin. Pienituloiseksi lasketaan henkilö, jonka tulot ovat alle 60 prosenttia mediaanitulosta (ks. Tilastokeskus 2022). Osa haastateltavista ilmoitti tulot ja omaisuudet euromääräisesti, osa puolestaan kuvaili tilannettaan erilaisilla

adjektiiveilla. Tarkkojen euromäärien puuttuessa pienituloiseksi on laskettu kaikki sellaiset haastateltavat, jotka ovat kertoneet saavansa Kelan tulositonnaisia etuuksia, kuten esimerkiksi asumistukea, tai jotka ovat itse määritelleet oman tulotasonsa matalaksi. Aineistossa oli pienituloisia yhteensä 16 ja keskitai suurituloisia 25. Omaisuutta koskeva kysymys oli selkeästi tuloja koskevaa haastavampi, sillä haastateltavat saattoivat ymmärtää omaisuuden eri tavoin, sillä osa kertoi, ettei omaisuutta ole, mutta myöhemmin haastattelussa saattoi käydä ilmi, että haastateltava asui omistusasunnossa.

Analysoimme aineiston temaattisella analyysillä (ks. Braun & Clarke 2006). Luimme aluksi aineiston kokonaisuudessaan läpi ja erotimme siitä kohdat, joissa puhutaan erilaisista hoivaan

ja arkeen kytkeytyvistä taloudellisista kustannuksista. Tämän jälkeen koodasimme aineistoa hoivakustannusten hallinnoinnin näkökulman kautta. Kiinnitimme huomiota siihen, millaisia hoivakustannuksia haastateltavat mainitsivat, millaisia valintoja ja päätöksiä niihin liittyen tehtiin ja miten kustannusten suhteen ylipäätään toimittiin. Ryhmittelimme koodeista teemoja huomioiden koodeissa toistuvat aiheet, niiden väliset erot ja yhtäläisyydet sekä muutokset (Guest ym. 2012). Analyysi tuotti kolme pääteemaa, joista ensimmäinen kohdentui hoivan tarpeeseen vastaamisen aiheuttamiin taloudellisiin muutoksiin, toinen siihen, miten näistä muutoksista huolimatta haastateltavat pyrkivät mahdollisimman tavalliseen arkeen. Kolmas teema sisältää erityisesti hoivakustannusten hallinnoinnin haasteita. Esittelemme tulokset tässä järjestyksessä.

HOIVAKUSTANNUKSET OSANA TALOUDENPITOAA

Muutoksia arjen kustannuksissa

Hoivan tarve saattaa kasvattaa monia elämisen päivittäisiä kustannuksia. Ikääntyneitä käsittelevissä taloudellisen lukutaidon tutkimuksissa huomioidaan yleensä vain tulojen lasku (Mitchell & Lusardi 2024), me sen sijaan osoitamme miten kustannukset nousevat ja ne on huomioitava taloudenpidossa. Uusien kustannusten integroiminen osaksi taloudenpitoa jo sinällään edellyttää taloudellista lukutaitoa. Jos hoivaa tarvitseva henkilö tarvitsee terveydentilansa vuoksi esimerkiksi peseytymistä aiempaa useammin, tarkoittaa tämä korkeampaa vesilaskua (H22) sekä kasvavia

pesuainekustannuksia (H19). Haastateltavat mainitsivat vaatekustannuksien lisääntyneen, sillä vaatteet kuluvat pyörätuolissa istuessa nopeammin rikki (H12) tai niitä oli jouduttu suurentamaan vaippojen vuoksi (H13). Muis-tisairaat läheiset saattoivat vahingossa rikkoa tavaroita (H21) tai aiheuttaa pahimmillaan vesivahingon jättäessään vesihanakan auki (H4).

Koska läheisen sairastuminen ja tämän hoivaaminen voi olla hyvin aikaa vievää ja kuormittavaa, arkea pyrittiin helpottamaan kaikin mahdollisin keinoin, kuten ostamalla valmisruokaa (H3), siivouspalveluita (H14) tai tilaamalla ruokaa kotiin kuljetettuna (H13). Osa kustannuksista oli hyvin pieniä, mutta päivittäin toistuvina ne kerryttivät ajan mittaan suuren summan:

[V]essapaperin kulutus on viisinkertainen, kun hän [puoliso] on kotona. Se tarkoittaa pelkästään vessapaperia per päivä, niin menee jo euron edestä. Ja normaalisti sitä ei mene kuin viikossa euron edestä. Nää on semmoisia, jota moni ei aattele, että kun ihmisen kroppa ei toimi tavanomaisesti, niin sitten kulutus on moninkertainen. (H14)

Haastateltava oli ollut puolisonsa omaishoitaja jo pitkään ja hänellä oli tarkka kuva erilaisista kustannuksista, mikä heijastaa taloudelliseen lukutaitoon kuuluvaa taloustietämystä (Fong & Straughan 2023). Taloustietämyksen lisäksi kyse on myös siitä, että on tietoinen kustannuksista ja huomioi niitä toiminnassaan (Lusardi & Mitchell 2011).

Haastateltava H2 oli lähes päivittäin ajanut pitkän matkan vieraillessaan vaimonsa luona sairaalassa, ja pohti miten

”siitä syntyi niin kuin kulu, jota en koskaan oo sen kummemmin miettinyt, muuta kun polttoainetta ostin autoon”. Monilla haastateltavilla tietoisuus kustannuksista oli lisääntynyt, kun hoivan tarve oli jatkunut pitkään. Harva kuitenkaan varautuu tuleviin hoivakustannuksiin, vaikka pitkän aikavälin suunnittelu on tärkeä osa taloudellista lukutaitoa (ks. Choi & Cude 2021). Varautumista hankaloittaa se, että omat tai läheisen hoivakustannukset voivat syntyä nopeasti ja yllättäen sekä kestää pitkään. Hoivan tarpeen ajallista kestoa ja siinä tapahtuvia muutoksia on usein mahdoton ennakoida.

Vaikka hoivan tarve kasvatti monia arjen kustannuksia, saattoi keski- ja hyvä-tuloisilla haastateltavilla hoivan tarpeen syntyä tarkoittaa myös sitä, että kokonaisuudessaan rahaa elämiseen kului vähemmän kuin aiemmin. Tämä johtui siitä, että esimerkiksi harrastuksiin ei ollut enää aikaa tai mahdollisuuksia. Haastateltava kuvasi, miten eläkkeelle jäädessä suunnitelmassa oli ollut tehdä ulkomaanmatkoja yhdessä puolison kanssa. Puolison hoivan tarve oli kuitenkin alkanut nopeasti eläkkeelle jäännin jälkeen, eikä yhdessä matkustaminen ollut enää mahdollista:

[K]uvittelisin, että olisimme voineet tehdä ulkomaanmatkoja aika paljonkin. Ja tota... Ne rahat on säästynyt, tässä vaan sitten pyöritään täällä [kotikaupungissa] ja tota Suomessa, niin sillä tavallahan sitä säästyy. [...] Sitten kun ei tarvita mitään. (H5)

Monen haastateltavan lähtökohta oli, että kukin kattaa omat kustannuksensa, mikäli rahat riittävät. Hoivakustannusten erottaminen muista elämisen kustannuksista oli kuitenkin usein haasta-

vaa. Erityisen vaikeaa se oli, kun hoivaa tarvitseva henkilö ja häntä hoivaava läheinen asuivat samassa taloudessa. Eräs äitiään hoivaava tytär (H22) kuvasi äitinsä maksavan omat apteekkimaksunsa, paitsi silloin kun:

...ei ole sattunut olemaan hänen [pankki] korttiaan mukana ja sitten oon maksanut. Tai sitten oon jotain käynyt ostamassa jostain kaupasta, jotain hoitotarvikkeita tai vaatteita, ne on mennyt niinku omaan piikkiin. (H 22)

Tilanteisuus ja asioiden hoitamisen helppous voivat johtaa käyttäytymiseen, jonka lopputulema ei välttämättä ole itselle taloudellisesti suotuisin. Taloudellisen lukutaidon mittaamisessa keskitytään yleensä suunnitelmallisuuteen ja tietoihin päätöksiin (ks. esim. Lusardi & Mitchell 2011; Kalmi ym. 2023), jotka eivät hoivan alati muuttuvassa arjessa aina ole mahdollisia, eivätkä välttämättä yksilön itsensä kannalta taloudellisesti järkeviä. Vaikka talous ja hoiva ovat kyöksissä toisiinsa, niiden päätöksenteon logiikat eivät välttämättä ole samat.

Pyrkimys arjen jatkuvuuteen

Hoivan tarpeeseen vastaaminen muutti jollain tavalla kaikkien haastateltavien jokapäiväistä elämää. Hoivakustannuksia koskevia valintoja tehtiin kuitenkin erityisesti siitä näkökulmasta, että arkea pyrittiin jatkamaan mahdollisimman samanlaisena kuin ennen oman tai läheisen hoivan tarvetta. Talouden lukutaidon tutkimuksessa tuodaan esiin sitä, miten taloudenpito on erilaista elämän eri vaiheissa ja että vanhuudessa on aiheellista välttää taloudellisia riskejä (ks. Fong ym. 2021). Hoivan tarve on eräänlainen taloudellinen riski, jota on

vaikea välttää. Tuomme esiin, miten kulutusvalintojen tavoitteena oli usein epätoivottujen, hoivan tarpeen aiheuttamien muutosten häivyttäminen mahdollisuuksien mukaan ja tästä aiheutuu kustannuksia. Esimerkiksi eräs omaishoitaja oli hankkinut puolisolleen tehostettuun palveluasumiseen elektroniikkaa, jotta tämä voi kuunnella ja katsella mieluista musiikkia, valokuvia ja videoita (H1). Toinen haastateltava (H12) kuvasi, miten puolison liikuntavamman vuoksi tehdyissä kodin muutostöissä huomioitiin muutakin kuin hoivaan liittyvä käytännöllisyys:

Se [koti] saneerattiin täysin, että se on täysin esteetön, mutta se on myöskin koti, että se ei oo mikään laitos. Se on yritetty sillain myöskin mulle näitksi kodiksi. (H12)

Erottelu sen välillä, mikä osa remonitin kustannuksista liittyy esteettömyyden parantamiseen ja mikä kodin ”laitosmaisuuuden” vähentämiseen, oli käytännössä vaikea tehdä. Seurauksena oli, että remontista tuli suunniteltua kalliimpi. Taloudellisen lukutaidon näkökulmasta tämä kuitenkin heijasti pitkäjänteistä suunnittelua ja kummankin tarpeiden huomioon ottamista, mikä saattaa mahdollistaa pariskunnan yhteisen kotona asumisen pidempään. Taloudellisen lukutaidon tutkimus ja mittaaminen keskittyy yksilöihin ja heidän osaamiseensa, huomioiden heikosti sosiaalisten suhteiden merkitystä, vaikka päätökset rahankäytöstä tapahtuvat usein relationaalisesti. Tämä ei kuitenkaan välttämättä tarkoita sitä, että kotitalouden sisällä päätöksiä tehtäisiin aina tasavertaisesti ja kaikkien tarpeet huomioiden (Eads ym. 2022; Lim ym. 2022).

Kaikesta hoivan kannalta tarpeellisesta ei välttämättä synny kustannuksia. Erityisen tärkeitä sujuvan arjen kannalta monelle olivat apuvälinelainaa-
masta maksutta lainaksi saadut sängyt, nostolaitteet, pyörätuolit, korokkeet ja rollaattorit (H1; H2; H6; H7; H9; H19; H20; H22; H23). Kuitenkin erityisesti keski- ja hyvätuloiset haastateltavat turvautuivat arjen sujuvuuden lisäämiseksi yksityisiin palveluihin, joihin pääsy ja prosessit koettiin usein julkista puolta toimivammiksi. Eräs haastateltava totesi valinneensa yksityiset terveystalot:

Sen takia, että pääsee hoitoon ja että on pysyvä hoitosuhde, että lääkäri ei vaihdu ja että hoidetaan sitä potilasta kokonaisuutena eikä vain sitä yhtä oiretta. (H5)

Valinnasta aiheutui kustannuksia, mutta toisaalta taloudellisessa lukutaidossa on kyse myös taloudellisesta asenteesta, jossa yhdistyy motivaatio ja itseluottamus löytää, punnita ja tulkita taloudellista tietoa päätöksenteossa (Kalmi ym. 2023). Ajoissa saatu, hyvä ja kalliimpi hoito saattaa johtaa hitaammin heikenevään terveyteen ja maltillisesti nouseviin hoivakustannuksiin (esim. James ym. 2021). Toisaalta etenkin hoivapalveluiden laatua on vaikea etukäteen arvioida, osin siksi että hoivan tarpeet vaihtelevat (Virtamo ym. 2023; Karsio 2024).

Osalla haastatelluista ei ollut taloudellisia mahdollisuuksia valikoida tai ylipääntään käyttää palveluita heikon taloudellisen tilanteensa vuoksi. Taloudellisista syistä oli jätetty käyttämättä muun muassa fysioterapeutin (H4), kotihoidon (H20) sekä suun terveyden palveluita (H33). Eräs haastateltava oli turvautunut kirkon diakoniatyön apuun kye-

täkseen kattamaan lääkäri-ikäkynnin kuluja (H17). Niissä tilanteissa, joissa haastateltavat joutuivat taloudellisten syiden vuoksi karsimaan palveluiden käyttöä, jätettiin ensimmäisenä pois kuntouttavat sekä siivouksen kaltaiset, arkea tukevat palvelut. Eräs päihkeitä runsaasti käyttävä haastateltava kuvasi, ettei hän ”katkolle mene, se on viiskymppi vuorokaus” (H31). Taloudellisen tilanteen kannalta priorisointi voi olla järkevää, mutta palveluiden käyttämättä jättäminen voi myös heikentää hyvinvointia sekä ajan mittaan lisätä hoivan tarpeita sairauksien edetessä riittämättömän hoidon, kuntoutuksen tai avun vuoksi.

Sen lisäksi, että haastateltavat pohtivat, onko johonkin palveluun varaa, niin he pohtivat myös sitä, millaiseen palveluun on varaa. Erityisesti erilaiset asumisratkaisut pohdituttivat hoivaa tarvitsevia haastateltavia. Eräs haastateltava asui pitkäaikaisessa asunnossa kaupungin keskustassa. Hänen tarpeensa hoivalle oli lisääntynyt ja hän toivoi voivansa muuttaa omalla asuinalueella sijaitsevaan palveluasumisen yksikköön. Tämä ei ollut kuitenkaan taloudellisesti mahdollista. Hän kuvasi, miten:

Kaikki on tuolla lähiössä. Ja sitten tuli semmoinen rahoitusyhtiön hirmu kovan rahan palvelu tähän lähemmäs keskustaa, johonka ei ole oikeastaan meikäläisellä mitään asiaa tämän eläkkeen takia. (H27)

Asumispalveluissa ei ollut hänen taloutensa kannalta soveltuvia ja arjen jatkuvuutta vanhalla asuinalueella tukevia asumispalveluita tarjolla. Tällainen taloudellinen suunnittelu ja kustannusten seuranta on taloudellisessa lukutaidossa taloudellista käyttäytymistä

(Remund 2010; Kalmi ym. 2023). Asumiseen liittyvä pohdinta osoittaa myös sellaista taloudellista lukutaitoa, joka voidaan rinnastaa terveyden lukutaitoon (esim. Yu ym. 2021) eli palvelujärjestelmän tuntemusta.

Hoivakustannusten hallinnointi

Useat haastateltavat nostivat esiin hoivakustannusten hallinnoinnin haasteet. He kokivat epävarmuutta erilaisten etuuksien ja palveluiden saannin kriteereiden suhteen. Etuuksien ja palveluiden hakeminen koettiin taitoa vaativaksi ”byrokratiatyöksi” (H3), jolloin ”pitää vaan tehdä paperitaikoja ja anoa” (H15). Taloudellisen lukutaidon tutkimuksissa ei juuri kiinnitetä huomiota siihen, miten vaivalloista tai aikaa vievää erilaisten palveluiden ja tukien olemassaolon selvittely ja niiden hakeminen saattaa olla. Toisin kuin taloudenpidossa, hoivassa ’tuotokset’ ovat erilaisia ja vaikeammin ennakoitavissa. Talouden lukutaito on yhteydessä korkeaan koulutukseen ja ne, joilla on korkeampi talouden lukutaito, käyttävät enemmän aikaa, tietävät keneltä kysyä ja pyytävät apua talousasioissa (Mitchell & Lusardi 2024). Esittelemme, miten hoivan tarpeiden ja hoivakustannusten suhteen ikääntyneet ja omaishoitajat ovat usein ennen kokemattomassa tilanteessa ja kohtaavat monenlaisia hankaluuksia. Omaishoitajien näkökulmasta hoivan tarvitsijan asioiden hoitamiseen käytetty aika voidaan laskea hoivan vaihtoehtoiskustannuksiksi (esim. Fast ym. 1999; Duncan ym. 2020).

Osa haastateltavista koki etenkin tulospöytäasiakasmaksujen ennalta arvioinnin vaikeaksi. Erään haastateltavan (H6) äidin kotihoidon kustannukset

olivat nousseet isän kuoltua, eikä haastateltava ollut varma, vaikuttiko äidin saama leskeneläke kustannusten nousuun. Myös toiselle haastateltavalle oli epäselvää, miten kotihoidon asiakasmaksut määrittävät:

[K]un se tulee se paperi, jossa ilmoitetaan tämä kustannus etukäteen, niin siinä on, ne ovat kopioineet siis verotiedoista, vaimon verot ja minun verot. Mutta miten ne sen sieltä näitten tietojen perusteella laskee? Siitä ei ole mitään selvää käsitystä. Ne vaan lähettää sen päätöksen ja siinä viitataan kaiken maailman lakipykäliin, mutta mulla nyt ei oo näitä lakikirjoja täällä kotona. Kyllä kai siinä jotkut ihan kunnan perusteet on, millä ne sen sitten laskee. (H9)

Pelkkä lakiin viittaaminen ei välttämättä riitä tekemään päätöksestä ymmärrettävää. On tarpeen miettiä, missä menee palveluiden käyttäjiltä ja heidän läheisiltään odotetun taloudellisen lukutaidon raja – tuleeko kansalaisen esimerkiksi kyetä etsimään oikeat lakipykälät ja tulkitsemaan niitä maksuperusteet ymmärtääkseen? Vaikka julkisissa palveluissa on pyrittävä huomioimaan asiakkaiden taloudellinen tilanne ja varmistamaan, että palveluihin on varaa, voi talouden suunnittelu olla todella vaativaa etenkin pitkällä aikavälillä. Taloudellinen ennakointi voi johdattaa myös epäsuotuisiin lopputulemiin. Esimerkiksi kun pienituloisen henkilö myy omistusasunnon tai muuta omaisuuttaan, voivat saadut verotettavat tulot vaikuttaa seuraavan vuoden asumistukeen, kuten kaksi haasteltavaa kertoi (H23, H25).

Myös kustannusten muutokset voivat yllättää palveluiden käyttäjät. Vammaispalvelulain (675/2023) perusteella

saadut maksuttomat palvelut saattavat muuttua maksullisiksi tai jäädä saamatta, kun asiakas täyttää 65 vuotta ja siirtyy siten vanhuspalvelulain (980/2012) piiriin:

Että meille on kotihoito ilmaista. Et muutenhan se ois maksullista, että kyllähän se satoja euroja maksaa ihmisille joka tapauksessa kuukaudessa. Ja sitten Kela on maksanut ne fysioterapiat, on ollut ilmaisia. Et nyt mun mies muuttui kesällä vanhukseksi. Hän täytti 65. Niin nää palvelut muuttui nyt kunnan puolelle. (H12)

län lisäksi tietyt diagnoosit oikeuttavat joihinkin palveluihin – ja vastaavasti diagnoosin puute sulkee näiden palveluiden ulkopuolelle, vaikka tarve olisi arjen käytäntöjen kannalta perusteltu. Esimerkiksi maksuttomia vaippoja ei välttämättä saa ilman diagnoosia inkontinenssista, vaikka vaippojen tarve olisi säännöllinen:

Niitä vaippoja taas käytetään sen takia, että äiti käyttää nukahtamislääkkeitä, niin hän ei voi yöllä nousta sieltä sängystä ylös ja lähteä vessaan tai edes ihan portatiiville, ettei ihan kaadu. (H6)

Erityisen vaikea taloudellinen tilanne oli elämäkertahaastatteluihin osallistuneilla, sillä heistä lähes kaikilla oli tai oli ollut velkoja ulosotossa. Ulosoton vuoksi heillä ei ollut säästöjä tai omaisuutta, mikä teki taloudellisesta varautumisesta tulevaan hyvin haastavaa. Lisäksi heillä oli matala eläke ja monen taloutta kuormittivat paitsi omat sairaudet ja hoivan tarpeet, niin myös riippuvuudet sekä taloudellista tukea tarvitsevat läheiset. Teemahaastatteluihin osallistuneista erityisen vaikea tilanne oli niillä, jotka kertoivat omasta

tai läheisen joutumisesta taloudellisen hyväksikäytön tai jopa rikoksen uhriksi. Etenkin ne ikääntyneet, joilla on heikko terveys ja merkittävä hoivan tarve, ovat todennäköisimmin taloudellisen hyväksikäytön kohteena (Choi & Cude 2021). Erään haastateltavan (H10) muistisairautta sairastavan kumppanin tililtä oli kadonnut suuria summia, eikä tiedetty miten tai minne. Toinen haastateltava (H17) kuvasi hänen kotonaan säilyttämiensä käteisvarojen kadonneen, kun yksityisen siivouspalvelun työntekijä oli työskennellyt siellä. Taloudelliseen toimintakykyyn sisältyy myös varautuminen rikosten tai hyväksikäytön suhteen, mikä etenkin muistisairauksia sairastaville voi olla erittäin vaikeaa (ks. Ariesen ym. 2024).

JOHTOPÄÄTÖKSET

Olemme analysoineet hoivakustannusten hallinnointia ja eritelleet sitä, millaista taloudellista lukutaitoa se edellyttää. Analyysi osoittaa, että hoivan tarpeisiin vastaamisesta aiheutuvien kustannusten hallinnointi edellyttää monipuolista taloudellista lukutaitoa, sillä kustannukset ovat moninaisia, vaihtelevia ja ajoittain vaikeasti hallinnoitavia osin siksi, että palveluiden tarvetta ja kustannuksia on vaikea arvioida ja ennakoida.

Erityisen haastavan tilanteesta tekee se, että iäkkäillä ihmisillä tulot eivät juuri lisäännä, sillä he ovat pääasiassa eläkkeellä. Hoivakustannusten kattamisessa auttavat etuudet, kuten eläkettä saavan hoitotuki, omaishoidon tuki, kun omaishoitaja on saatavilla, terveydenhuollon maksukatto ja sosiaalihuollon asiakasmaksujen koh- tuullistaminen. Toisaalta myös näiden etuuksien hakeminen vaatii taloudellis-

ta lukutaitoa, ja sen tarvetta on lisännyt myös hoivapolitiikassa viime vuosikymmeninä korostettu yksilön vastuu ja palveluiden markkinaehtoisuus (ks. Pulkki ym. 2024). Hoivapolitiikan muutosten myötä palveluita käyttävien ikääntyneiden on yhä enemmän oltava markkinakansalaisia, jotka etsivät, vertailevat ja valitsevat palveluita ja hyödyntävät erilaisia maksutapoja, kuten palveluseleitä, kotitalousvähennystä ja yhä useammin omaa rahaa ostaessaan yritysten tarjoamia palveluita (ks. Zechner ym. 2022; Karsio 2024). Taloudellisen lukutaidon näkökulmasta hoivakustannusten hallinnointi edellyttää hyvin samantyyppistä tietoa, taitoa ja osaamista kuin taloudellisten instrumenttien, kuten luottojen, korkojen ja vakuutusten suhteen, mutta hoiva luo siihen erityisen kontekstin yhtäältä palvelujärjestelmän ja sitä ohjaavan hoivapolitiikan kautta ja toisaalta yksilöiden elämäntilanteen vuoksi.

Hoivassa tilanne on erityisen vaativa, sillä oma tai läheisen hoivan tarve on sairauksineen, toimintakyvyn heikkenemisineen, toisten tukeen ja apuun turvautumisineen tai hoivavelvoitteineen itsessään varsin kuormittava. Tällöin kompleksisten hoivakustannusten selvittämisen ja hallinnoinnin haastavuus voi tuoda arkeen yhden kuormitustekijän lisää, silloinkin kun taloudellinen tilanne on hyvä. Etenkin eri taloudessa asuville omaisiaan hoivaaville vastuu hoivaa tarvitsevan henkilön taloudesta voi olla raskas (ks. Pulkki ym. 2024). Tähän voisi tarjota matalan kynnyksen taloudellisen lukutaidon koulutusta, joka tosin yksilön vastuuta korostavana heijastaisi 2020-luvun hoivapolitiikkaa. Ennemminkin on tarpeen kysyä, missä määrin niin perustavanlaatuisen tarpeen kuin hoivan

vastaamisen tulee olla taloudellisesta lukutaidosta riippuvaista?

Tutkimuksemme toteuttamiseen liittyy erilaisia vahvuuksia ja heikkouksia. Koska kyse on vähän tutkitusta aiheesta, tarjosi haastatteluihin pohjaava aineistonkeruu monipuolisen ja avoimen keinon kartoittaa hoivakustannuksia ja niiden hallinnointia. Haastatteluissa tuotiin esiin monia sellaisia kustannuksia, joiden selvittäminen kyselytutkimuksen keinoin olisi haastavaa. Tällaisia olivat etenkin kustannukset, jotka sijoittuvat hoivan tarpeen aikaansaamisen ja muiden arkielämän kustannusten rajapinnalle. Tutkimukseen osallistuneiden tavat puhua rahankäytöstä poikkesivat toisistaan, eivätkä osallistujat välttämättä muistaneet tai halunneet nimetä kaikkia hoivaan kytkeytyviä kustannuksia. Haastattelujen avulla päästiin käsiksi hoivakustannusten merkityksiin sekä niitä koskeviin valintoihin, mutta yhteismitallista tietoa kustannusten suuruudesta ne eivät tuottaneet.

Tarve aihepiirin tutkimukselle on suuri, sillä perustieto siitä, mitä hoiva sitä tarvitseville ja heidän läheisilleen maksaa, puuttuu. Lisää tutkimusta tarvittaisiin muun muassa hoivakustannusten muutoksista ajan mittaan, kustannusten priorisoinnista ja niiden jakamisesta sekä hoivapolitiikan muutosten vaikutuksista. Taloudellisen lukutaidon tutkimuksessa lähtökohtana on usein se, että elämänkaaren loppupuolella ollaan taloudellisesti vakaassa asemassa ja keskeisin taloudellinen tavoite on käyttää varat siten, että ne riittävät loppuelämän (Mitchell & Lusardi 2024). Hoivan tarvetta ja siitä aiheutuvia kustannuksia ei näissä tutkimuksissa juuri huomioida, vaikka se olisi tarpeen. Yhtä

lailla hoivaa käsittelevässä tutkimuksessa itse katettujen hoivakustannusten tutkimus on vielä vähäistä. Kuten analyysimme osoittaa, hoivakustannusten kattaminen edellyttää niin taloudellista, terveyden, että hoivapalveluiden tai pitkäaikaishoidon lukutaitoa (Rees ym. 2018). Tärkeää on myös huomioida yhä enemmän niitä konteksteja, joissa ei vain taloutta, vaan myös hoivakustannuksia hallinnoidaan, sillä hoivan tarve heikentää mahdollisuuksia ja kykyä toimia. Eläkepolitiikka takaa suurelle osalle ikääntyneistä kohtuullisen toimeentulon, mutta millainen hoivapolitiikka takaa sen, että hoivaan on myös pienituloisilla varaa?

VIITE

1 Viittaamme analyysissä haastateltaviin numeroilla H1-H34.

KIRJALLISUUS

- Aaltonen, Katri & Miettinen, Jani & Airio, Ilpo & Martikainen, Jaana E. & Saastamoinen, Leena K. & Bell, J. Simone & Harrikainen, Sirpa & Norris, Pauline (2015) Cost-related barriers to use of health services and prescription medicines in Finland: a cross-sectional survey. *The European Journal of Public Health* 25 (3), 368–372. <https://doi.org/10.1093/eurpub/cku176>
- AARP (2021) Caregiving out-of-pocket costs study. https://www.aarp.org/content/dam/aarp/research/surveys_statistics/ltc/2021/family-caregivers-cost-survey-2021.doi.10.26419-2Fres.00473.001.pdf Luettu 20.2.2024
- Ahonen, Kati (2023) Suomalaisten vanhuuseläkeläisten varallisuus ja taloudellinen tyytyväisyys. *Yhteiskuntapolitiikka* 88 (4), 371–382.
- Ariesen, Akke-Marij D., Tuomainen, Rooza E., De Deyn, Peter P. P., Tucha, Oliver & Koerts, Janneke (2024) Let Us Talk

- Money: Subjectively Reported Financial Performance of People Living with Neurodegenerative Diseases—A Systematic Review. *Neuropsychology Review* 34 (2), 668–719. <https://doi.org/10.1007/s11065-023-09597-0>
- Bavafa, Hessam, Liu, Junhao & Mukherjee, Anita (2019) Building financial and health literacy at older ages: The role of online information. *Journal of Consumer Affairs* 53 (3), 877–916. <https://doi.org/10.1111/joca.12238>
- Braun, Virginia & Clarke, Victoria (2006) Using thematic analysis in psychology. *Qualitative Research in Psychology* 3 (2), 77–101. <https://doi.org/10.1191/1478088706qp063oa>
- Chappell, Neena & Havens Dlott, Betty & Hollander, Marcus & Miller, Jo Ann & McWilliam Carol (2004) Comparative Costs of Home Care and Residential Care. *The Gerontologist* 44 (3), 389–400. <https://doi.org/10.1093/geront/44.3.389>
- Choi, Shinae L. & Cude, Brenda J. (2021) Financial literacy among older adults. Teoksessa Gianni Nicolini & Brenda J. Cude (toim.) *The Routledge Handbook of Financial Literacy*. London: Routledge, 48–60.
- Cullinan, John & Gannon, Brenda & Lyons, Sean (2011) Estimating the extra cost of living for people with disabilities. *Health Economics* 20 (5), 582–599. <https://doi.org/10.1002/hec.1619>
- Despard, Mathieu, R. & Chowa, Gina A N. (2010) Social Workers' Interest in Building Individuals' Financial Capabilities. *Journal of Financial Therapy* 1 (1), 23–41. <https://doi.org/10.4148/jft.v1i1.257>
- Duncan, Karen, A. & Shoostari, Shahin & Roger, Kerstin & Fast, Janet & Han, Jing (2020) The cost of caring: out-of-pocket expenditures and financial hardship among Canadian carers. *International Journal of Care and Caring* 4 (2), 141–166. <https://doi.org/10.1332/239788220x15845551975572>
- Eads, Alicia & Tach, Laura. & Griffin, Lauren (2023) Intra-household Financial Inequality, Gender Equality, and Marital Dissolution. *Journal of Family and Economic Issues* 44, 373–393. <https://doi.org/10.1007/s10834-022-09844-1>
- Fast, Janet E. & Williamson, Deanna L. & Keating, Norah C. (1999) The hidden costs of informal elder care. *Journal of Family and Economic Issues* 20, 301–326. <https://doi.org/10.1023/a:1022909510229>
- Fong, Joelle H. & Koh Benedict S.K. & Mitchell, Olivia S. & Rohwedder, Susann (2021) Financial literacy and financial decision-making at older ages. *Pacific-Basin Finance Journal* 65, 101481. <https://doi.org/10.1016/j.pacfin.2020.101481>
- Fong, Joelle H. & Straughan, Paulin (2023) Private long-term care insurance ownership in a simple choice environment: Does financial literacy matter? *Journal of Aging & Social Policy*, 1–19. <https://doi.org/10.1080/08959420.2023.2203601>
- Forma, Leena & Aaltonen, Mari & Teräväinen, Pia & Pulkki, Jutta (2023) Mikä maksaa ja kuka maksaa? Ikääntyneiden hoidon kustannukset ja rahoitus -pilottitutkimus. Helsinki: Kunnallissalan kehittämissäätiö.
- Goyal, Kirti & Kumar Shatis (2021) Financial literacy: A systematic review and bibliometric analysis. *International Journal of Consumer Studies* 45 (1), 80–105. <https://doi.org/10.1111/ijcs.12605>
- Grosse, Scott D. & Pike, Jamison & Soelaeman, Rieza & Tilford, Mick, J. (2019) Quantifying family spillover effects in economic evaluations: Measurement and valuation of informal care time. *Pharmaco Economics* 37 (4), 461–473. <https://doi.org/10.1007/s40273-019-00782-9>
- Guest, Greg & MacQueen, Kathleen M., & Namey, Emily E. (2012) *Applied Thematic Analysis*. Los Angeles: SAGE Publications.
- Hannikainen, Katri (2018). Tutkimuksesta tiiviisti 3/2018. Helsinki: THL.
- Hassink, Wolter H.J. & Van den Berg, Bernard (2011) Time-bound opportunity costs of informal care: Consequences for access to professional care, caregiver support, and labour supply estimates. *Social Science & Medicine* 73 (10), 1508–1516. <https://doi.org/10.1016/j.socscimed.2011.08.027>
- Hebdon, Megan C. Thomas & Thanh Phan, Cuong Thi & Phillips, Carolyn & Wan, Shaowei & Doyon, Katherine & Gray, Tamryn & Johnson, Lee Ann & Pottepalli, Vyshnavi & Fischer, Stacy (2023) Financial interventions for family caregivers of individuals with chronic illness: a scoping review protocol. *BMJ Open* 12 (8), 1–5. <https://doi.org/10.1136/bmjopen-2022-061667>

- Hsu, Joanne W. (2016) Aging and strategic learning: The impact of spousal incentives on financial literacy. *Journal of Human Resources* 51 (4), 1036–1067. <https://doi.org/10.3368/jhr.51.4.1014-6712r>
- Ilmarinen, Katja & Van Aerschoot, Lina & Kröger, Teppo (2022) Not Free at All: Home Care User Fees in a Nordic Care System. *Social Policy and Society*, 1–16. <https://doi.org/10.1017/s1474746422000240>
- James, Bryan D. & Boyle, Patricia A. & Bennett, Jarred S. & Bennett, David A. (2012) The Impact of Health and Financial Literacy on Decision Making in Community-Based Older Adults. *Gerontology* 58 (6), 531–539. <https://doi.org/10.1159/000339094>
- Johnson, Elizabeth & Sherraden, Margaret (2007) From financial literacy to financial capability among youth. *Journal of Sociology and Social Welfare* 34 (3), 119–145. <https://doi.org/10.15453/0191-5096.3276>
- Kainulainen, Heini & Honkatukia, Päivi (2021) Tutkijan eettinen vastuu sensitiivisessä tutkimushaastattelussa. Teoksessa Kai Nieminen & Noora Lähteenmäki (toim.) *Empiirinen oikeustutkimus*. Helsinki: Gaudeamus, 115–130.
- Kalmi, Panu & Ruuskanen, Olli-Pekka (2018) Financial literacy and retirement planning in Finland. *Journal of Pension Economics and Finance* 17 (3), 335–362. <https://doi.org/10.1017/s1474747217000270>
- Kalmi, Panu & Vaahtoniemi, Saara & Raijas, Anu & Ranta, Mette & Ruuskanen, Olli-Pekka & Buturak, Gökhan (2023) Suomalaisen talousosaaminen tarkastelussa. *Kansantaloudellinen aikakauskirja* 119 (3), 284–305.
- Karsio, Olli (2024) The Marketisation of Public Eldercare Services in Finland. A gradual institutional change. Tampere University Dissertations 938. Tampere: Tampere University.
- Kröger, Teppo & Van Aerschoot, Lina, & Mathew Puthenparambil, Jiby (2019) Ikääntyneiden hoivaköyhyys. *Yhteiskuntapolitiikka* 84 (2), 124–134.
- Lim, HaNa & Shin, Su Hyun & Wilmarth, Melissa J. & Park, Narang (2022) Who Decides? Financial Decision-Making Among Older Couples. *Journal of Family and Economic Issues* 43, 310–337. <https://doi.org/10.1007/s10834-021-09775-3>
- Lusardi, Annamaria & Mitchell, Olivia, S. (2011) Financial literacy around the world: an overview. *Journal of Pension Economics and Finance* 10 (4), 497–508. <https://doi.org/10.1017/s1474747211000448>
- MacLeod, Stephanie & Musich, Shirley & Hawkins, Kevin & Armstrong, Douglas G. (2017) The growing need for resources to help older adults manage their financial and healthcare choices. *BMC Geriatrics* 17, 84. <https://doi.org/10.1186/s12877-017-0477-5>
- Mage, Susanna & Benton, Donna & Gonzalez, Alexander & Zaragoza, Gabby & Wilber, Kate & Tucker-Seeley, Reginald & Meyer, Kylie (2024) "I lay awake at night": Latino family caregivers' experiences covering out-of-pocket costs when caring for someone living with dementia. *The Gerontologist* 64 (1), gnad011. <https://doi.org/10.1093/geront/gnad011>
- Mathew Puthenparambil, Jiby (2019) Marketisation of care within the Nordic context: Private care provision for older people in Finland. JYU dissertations 128. Jyväskylä: University of Jyväskylä.
- Mitchell, Olivia, S. & Lusardi, Annamaria (2024) Financial Literacy and Financial Behavior. Teoksessa David E. Bloom, Alfonso Sousa-Poza & Uwe Sunde (toim.) *The Routledge Handbook of the Economics of Ageing*. London: Routledge, 553–555.
- Moody, Elaine & Ganann, Rebecca & Martin-Misener, Ruth & Ploeg, Jenny & Macdonald, Marilyn & Weeks, Lori E. & Orr, Elizabeth & McKibbin, Shelley & Jefferies, Keisha (2022) Out-of-pocket expenses related to aging in place for frail older people: a scoping review. *JBIE Evidence Synthesis* 20 (2), 537–605. <https://doi.org/10.11124/jbies-20-00413>
- OECD (2024) Social protection for older people with long-term care needs. <https://www.oecd.org/health/health-systems/social-protection-for-older-people-with-ltc-needs.htm> Luettu 20.2.2024
- Oliva-Moreno, Juan & Peña-Longobardo, Luz María & García-Mochón, Leticia & del Río Lozano, María & Mosquera Metcalfe, Isabel & García-Calvente, María del Mar (2019) The economic value of time of informal care and its determinants (The CUIDARSE Study). *PLOS ONE*.
- Pulkki, Jutta & Aaltonen, Mari & Terävin-

- en, Pia & Forma, Leena (2024) Distributed agency in financial tasks of older people with long-term care needs. *Ageing and Society*, 1–21. doi:10.1017/S0144686X24000515
- Rees, K. & Maccora, J. & McCallum, J. (2018) You Don't Know What You Don't Know: The Current State of Australian Aged Care Service Literacy. Brisbane: National Seniors.
- Remund, David L. (2010) Financial literacy explicated: the case for a clearer definition in an increasingly complex economy. *Journal of Consumer Affairs* 44 (2), 276–295. <https://doi.org/10.1111/j.1745-6606.2010.01169.x>
- Shapiro, Margaret (2007) Money: A Therapeutic Tool for Couples Therapy. *Family Process* 46 (3), 279–291. <https://doi.org/10.1111/j.1545-5300.2007.00211.x>
- Sherraden, Margaret (2013) Building blocks of financial capability. Teoksessa Julie Birkenmaier, Jami Curley & Margaret Sherraden (toim.) *Financial education and capability: Research, education, policy, and practice*. Oxford: Oxford University Press, 3–43.
- Sihto, Tiina & Zechner, Minna (2024) Haastatteluja hoivan tarpeesta ja hoivan kustannuksista 2022–2023. Yhteiskuntatieteellinen tietoaarkisto. <https://doi.org/10.60686/t-fsd3834>
- Stewart, Christopher C. & Yu, Lei & Lamar, Melissa & Wilson, Robert, S. & Bennett, David, A. & Boyle, Patricia, A. (2020) Associations of health and financial literacy with mortality in advanced age. *Ageing Clinical and Experimental Research* 32 (5), 951–957. <https://doi.org/10.1007/s40520-019-01259-7>
- TENK (2019) Ihmiseen kohdistuvan tutkimuksen eettiset periaatteet ja ihmistieteiden eettinen ennakoarviointi Suomessa. Helsinki: Tutkimuseettinen neuvottelukunta.
- THL (2023) Sosiaaliturvan menot ja rahoitus 2021. Tilastoraportti 21/2023. https://www.julkari.fi/bitstream/handle/10024/146556/TR_21_2023_11082023.pdf?sequence=8&isAllowed=y Luettu 20.4.2023
- Tilastokeskus (2022) Pienituloisten määrä kasvoi vuonna 2021. <https://www.stat.fi/julkaisu/clbksh4ppy1y20bum4uh8ngbg> Luettu 4.9.2023
- Tilse, Cheryl & Setterlund, Deborah & Wilson Jill & Rosenman, Linda (2005) Minding the money: a growing responsibility for informal carers. *Ageing and Society* 25 (2), 215–227. <https://doi.org/10.1017/s0144686x04002983>
- Tronto, Joan (1993). *Moral boundaries: A political argument for an ethic of care*. New York: Routledge.
- Vaalavuo, Maria (toim.) (2018) Sosiaali- ja terveydenhuollon asiakasmaksujen kohdentuminen, vaikutukset ja oikeudenmukaisuus. Valtioneuvoston selvitys- ja tutkimustoiminnan julkaisusarja 30/2018.
- Vammaispalvelulaki 14.4.2023/675.
- Vanhuspalvelulaki eli Laki ikääntyneen väestön toimintakyvyn tukemisesta sekä iäkkäiden sosiaali- ja terveyspalveluista 28.12.2012/980.
- Vidovičová, Lucie (2021) Financial Literacy. Teoksessa Danan Gu & Matthew E. Dupre (toim.) *Encyclopedia of Gerontology and Population Aging*. Springer: Cham, 1865–1869.
- Virtamo, Meeri & Forma, Leena & Pietilä, Ilkka (2023) Omaiset ympärivuorokautisen palveluasumisen sijaiskuluttajina. *Yhteiskuntapolitiikka* 5–6, 476–486.
- Yu, Lei & Mottola, Gary & Bennett, David A. & Boyle, Patricia A. (2021) Adverse Impacts of Declining Financial and Health Literacy in Old Age. *The American Journal of Geriatric Psychiatry* 29 (11), 1129–1139. <https://doi.org/10.1016/j.jagp.2021.02.042>
- Zechner, Minna & Näre, Lena & Karsio, Olli & Olakivi, Antero & Sointu, Liina & Hoppa, Hanna-Kaisa & Vaitinen, Tiina (2022) *The Politics of Ailment. A New Approach to Care*. Bristol: Policy Press.
- Zechner, Minna, Ilmarinen, Katja & Korpeinen, Anne (2025) Eläkettä saavan hoitotuen hakijoiden avun tarpeet, hoivan kustannukset ja taloudellinen tilanne. *Gerontologia* 39 (1), 19–37.

English Summary

Minna Zechner & Tiina Sihto & Anni Hagelin: What does care cost for care receivers and their families? Analyzing care costs through the lens of financial literacy

The study analyses the costs of caring for older adults (over 65 years of age) in need of care and their members of kin. The data consists of thematic and life course interviews, as well as a questionnaire. We make use of the theoretical framework of financial literacy. Financial literacy includes the ability to understand one's own economy and economic behavior, the ability to search for, find, understand, and interpret key economic information. Additionally, it includes the skills to make appropriate decisions related to one's own economy and understand their consequences. Based on the data, care creates recurring costs. Interpretations on the costs varied. In addition to the cost of services and medicines, care need generate, for example, increased water or clothing costs. Financial literacy declines with age, and memory disorders in particular impact financial literacy and increase the risk of older adults being financially abused.